

№6 • 2017

ЗАН

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ,
ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

«ӨЗІНІҢ ҚҰҚЫҒЫ
МЕН МІНДЕТТЕРІН
БІЛУ – ТУРИЗМДЕ ДЕ
ӨТЕ МАҢЫЗДЫ»

2-БЕТ

Судьялыққа үміткерлер: жаңа талаптар мен міндеттер

Д.Б.МӘУЛЕНОВ,
Тараз қаласы мамандандырылған
әкімшілік сотының судьясы,
заң ғылымдарының кандидаты

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері қоғам өмірінің барлық салаларын дамыту, республика халқының әл-ауқатын жақсарту, құқықтары мен міндеттерінің сақталуын қамтамасыз ету мақсатында реформалар мен өзгерістер толастаған емес. Әлбетте, реформалар бүкіл құқықтық құрылымдарды қамтып отыр. Әсіресе, сот жүйесін дамытуға үнемі көңіл бөлініп келеді. Өйткені, тәуелсіз, кәсіби сот жүйесі – мемлекет мызғымастығының бір негізі. Халықаралық талдау ұйымдарының сараптаулары, әлеуметтік сұрау салу нәтижелері сот жүйесінің жоғары деңгейде екенін, тұрғындар тарапынан сотқа сенімнің арта түскенін, заңнамаларымыздың сапасы жақсарып келе жатқанын көрсетіп отыр.

Алайда, бұл жаңару мен жаңғырулар ішінде ең маңыздысы – сот жүйесінің биік өлшемдерге сай болуын қамтамасыз ету.

Сот жүйесін жетілдіруге «Жүз нақты қадам» – Қазақстан Республикасының дамыған мемлекеттердің отыздығына кіру жөніндегі Ұлт жоспарында ерекше көңіл бөлінді. Ұлт жоспарының бір тарауы заң үстемдігін орнықтыруға бағытталып, еліміздің құқық жүйесін, оның ішінде, сот саласын дамудың жаңа сатысына көтеріп, үлкен серпін бергені дау туғызбайды.

Ұлт жоспарының 17 қадамы судьялыққа үміткерлерге қойылатын талаптарды күшейтуді көздейді.

Бұл қадамда судья лауазымына кандидаттарды іріктеу тетіктерін көбейту және біліктілік талаптарын қатайту айтылады. Міндетті талап – сот істерін жүргізуге қатысудың 5 жылдық өтілі. Кәсіби дағдысы мен іскерлігін тексеру үшін ахуалдық тестілер жүйесін енгізу, судьялыққа үміткерлердің соттарда стипендия толенетін бір жылдық тағылымдамадан өтуі тиіс, кейін тағы судьялық бір жылдық сынақ мерзімі бар.

Ел тәуелсіздігінің 25 жылдығын атап өттік. Осы жылдар ішінде судьялыққа үміткерлерге қойылар талап бірте-бірте күшейді. Емтихан қабылдау процедурасы да жетілдірілді. Бүгінде судьялыққа кандидаттардың біліктілік емтиханын тапсыру рәсімі үш кезеңнен тұрады [1]:

1) Қазақстан Республикасының заңнамасын білуін компьютерлік тестілеу;

2) үміткердің білімін және оны практикада қолдану қабілетін сот практикасынан нақты жағдайларды бейнелейтін емтихан билеттері бойынша тексеру;

3) психологиялық тестілеу.

Судьялыққа үміткерлермен жұмысты ұйымдастыру бағытында Жамбыл облыстық соты бірқатар іс-шараларды жүзеге асыруда. Нақтырақ айтсақ, доғарыстағы судьялар, қоғамдық ұйымдар, «Нұр Отан» саяси партиясының өкілдерінен құрылған Қоғамдық кеңес жұмыс істеуде. Әр судьялыққа үміткерге тәжірибелі судьялар арасынан тәлімгерлер бекітілген, қосымша білімдерін тексеру комиссиясы құрылып, ситуациялық сұрақтар

қою арқылы үміткерлердің кәсіби дайындығы тексеріледі. Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы үміткерлерге қатысты азаматтардың сын-пікірлері жинақталып, талдау жасалуда.

Сонымен қатар, сөз болып отырған тақырып бойынша бірнеше мәселе бар.

1. 2016 жылғы 21 қарашада өткен Қазақстан Республикасы судьяларының кезектен тыс VII съезінде Судьялардың әдеп кодексі қабылданды. Оның 12-бабының екінші абзацында «Үміткер, судья лауазымына іріктеуге қатысу кезінде, сондай-ақ, судья өз өкілеттігін жүзеге асыру барысында, отбасылық және мүдделер қақтығысына жол бермеуі қажет» деп көрсеткен. Ал, осы құқықтық құжаттың 13-бабында «Осы кодексте белгіленген жүріс-тұрыс қағидаларын атқарып отырған қызметіне қарамастан Қазақстан Республикасының барлық судьялары, сондай-ақ, отставкадағы судьялар орындауға тиіс» деп белгіленген. Біздің ойымызша, бұл кодекстегі барлық ережелер судьялыққа үміткерлерге де тиесілі болуы тиіс. Сондықтан, үміткерлерге қойылар этикалық талаптарды кеңейтіп, 13 бапты толықтыру керек. Әрбір судьялыққа үміткер жауапкершілік жүгін ерте сезініп, өз мінез-құлқын қадағалап, жинақы жүруі керек.

2. ҚР Жоғарғы Сотының ресми сайтында жарияланған «Правовая реформа в Казахстане» журналының бас редакторы, Алматы қаласы заң корпорациясының директоры С.М.Злотниковтың ұсыныстарында судья болып қызмет атқаруға кедергі келтіретін ауру түрлері тізілімін заңнамалық деңгейде бекіту қажеттігін айтады. Бұл пікір дұрыс деп білеміз[2].

3. Жамбыл облысына стипендия төленіп өтетін тағылымдамаға 2016 жылы 5 орын беріліп, 4 орынға үміткерлер ие болып, тағылымдамасын бастапты. Судьялыққа кандидаттың тағылымдамадан өтуі туралы ережеге сәйкес тағылымдамадан өтуге арналған орындар облыста, Астана және Алматы қалаларында судьялардың болжанатын бос орындарының саны негізінде, бірақ әрбір облыс, Астана және Алматы қалалары үшін кемінде үш орыннан бөлінеді. Қаржы жыл басында жоспарланып, бөлінеді, жыл ішінде қажеттілік туындаса қайта қосымша қаржыландыру жүзеге асырылуы мүмкін.

Календарлық жыл ішінде судьялар қызметінде ауыс-түйіс көп болуы мүмкін. Жасыратыны жоқ, әр облыста судьялыққа конкурсқа негізінен сол елдің тумалары қатысып, тағайындалуда. Демек, вакансиялар сол өңірде туып өсіп, қызмет атқарып отырған талапкерлер есебінен толығады десек, 3 квота аздық етеді. Бір жағынан, биыл Жамбыл облысына мүлде

бұл тағылымдамаға қаржы бөлінбеуі мүмкін. Өйткені, біліктілік емтиханын ойдағыдай тапсырғандар жоқ. Біздің облысымызда аудандық, қалалық соттарда үнемі вакансиялар болып отырады. Кадр тапшылығы болу қаупі айтылып та, жазылып та жүр. Ол негізсіз де емес. Мысалы, ҚР Жоғары сот кеңесінің төрағасы А.Смолин «Казахстанская правда» газетінде төмендегі статистиканы келтіреді: 2016 жылы емтихан қабылдау бойынша Біліктілік комиссиясының 4 отырысы өткен, 350 кандидат емтиханға біліктілік талаптарының өзгеруіне байланысты жіберілмеген, 295 адам емтихан тапсырса, тек 65-і немесе 22% ғана сәтті тапсырып, резервке қабылданған. Бұл біздің ойымызды растай түседі. [3, 3 бет].

Анығын айту керек, судьяларды тұрғын үймен қамтамасыз етудің тиісті деңгейде болмауы, жергілікті соттарда жалақының аздығы судья қызметінің беделіне біршама нұқсан келтіруде. Судьяның ел алдындағы, Елбасы алдындағы да жауапкершілігі жоғары. Оған жасалатын жағдай соған сай емес. Талапкер үшін кемінде сотпен байланысты қызметте 5 жыл жұмыс өтілі талап етіледі. Оның тағылымдамаға, сынақ мерзіміне 2 жылы кететінін ескерсек, талапкерге 3 жыл жұмыс өтілі болуы жеткілікті тәрізді. Жалпы жұмыс өтілі сот саласында барлық жағдайда 5 жыл деп белгіленген. Ойланып қаласыз – неге 3 жыл немесе 7 жыл емес. Тек қана бәріне бірдей 5 жыл. Ал, әрбір маманның білім-білігі, қабілет-қарымы, моральдік бейнесі, жауапкершілігі ешқашан бірдей болған емес. Ендеше бәріне бірдей 5 жыл деген талап мәселесінде пікірталас жүргізу қажет-ақ.

4. Стипендия төленіп, тағылымдамадан өткен үміткер оның қорытындысы бойынша судья қызметіне тағайындалуға ниеті болмай, бас тартса, мемлекет қаржысы ысырап болмай ма? Мұндай жағдайда үміткердің жауапкершілігі мәселесі қаралуы тиіс пе? Бір жағынан ол басқа үміткерді квотадан айырды, бірақ судья болып жұмыс істеуге қабілеті жоқ екеніне көз жеткізсе, неге біз оған штрафтық санкция қолдануымыз керек? Бұл мәселені де ойласуымыз керек.

5. Тағылымдамадан өтуге рұқсат алу туралы өтініш берген адамның іскерлік және адамгершілік қасиеттерін сипаттайтын мәліметтер келіп түскен кезде оларға тексеру жүргізіледі, оның нәтижелері тағылымдамадан өтуге рұқсат беру туралы мәселені шешу кезінде және жалпы отырыста тағылымдама қорытындысы қаралған кезде ескеріледі. Тағылымдамадан өтетін адамдарды іріктеу облыстық сот төрағасының облыстық соттың судьялары қатарынан құрған Тағылымдама

өтуге үміткерлерді іріктеу жөніндегі комиссияға жүктеледі. Комиссияның құрамына орнынан түскен судьялар енгізілуі мүмкін. Тағылымдамадан өтуге рұқсат беру туралы өтініштерді қабылдау тәртібін, комиссияларды құру мен оның жұмыс істеу тәртібін Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының төрағасы бекіткен. Бұл Ережені іс жүзінде қолдану кезінде туындайтын мәселелерді талқылауға сот қауымдастығы белсене қатысуы керек деп есептеймін. Мысалға алсақ, тағылымдамадан өз есебінен, яғни ақы төлемей өтуге мүмкіндігі барлар жайы ойластырылуы керек.

6. Біліктілік емтихан қорытындысы небәрі төрт жылға жарайды. Демек, осы мерзім ішінде судьялыққа үміткер тағылымдамадан өтіп үлгеруі керек. Егер емтихан тапсырған талапкерлер саны көп болса, қаржыландыруға ілігуі 1-2 жылғы созылуы мүмкін. Демек, конкурсқа қатысуға тым аз мерзім беріледі. Ол қатысқысы келген сотта не облыс көлемінде бос вакансия жоқ болса, емтихан қорытындысы жарамсыз болып қалмақ. Ал, судьялық жас мөлшерін 30 жасқа көтеру мәселесі заңнамалық шешімін тапқан тұста, жоғары оқу орнын 21 жасында бітірген маманның 10-14 жыл еңбегі зая кетіп, судьялыққа қолы жетпеуі мүмкін. Мұндай жағдайлар жас мамандарды судьялыққа ұмтылудан айнытуы мүмкін. Қазіргі жағдайдың өзінде сот аппаратындағы жас мамандар судьялыққа ұмтылмайтынын ашық айтып отыр. Ендеше, не емтихан қорытындысының жарамдылық мерзімін талапкер тағылымдамадан өткенге дейін тоқтата тұру мәселесін заңнамалық реттеу керек, не емтихан қорытындысының жарамдылық мерзімін тым болмаса 5-7 жылға созу керек.

7. Тағылымдама жетекшесінің жауапкершілігін көтеру мәселесі бар. Бұл үшін жетекшіге қосымша жалақы төлеу мәселесін шешу керек. Сонда судьялардың немқұрайды қарауының алдын алуға болады деп есептеймін. Өйткені,

жетекші болу қоғамдық негізде атқаратын шаруа емес. Сонымен қатар, судьялыққа үміткер 1-сатылы және 2-сатылы сотта 6 айдан тағылымдама өту керек деп ойлаймын. Қазіргі судьялыққа кандидаттың тағылымдамадан өтуі туралы ережеге сәйкес, тағылымдамадан өтудің жалпы мерзімі бір жылды құрайды, оның ішінде он бір ай – аудандық және оған теңестірілген сотта, бір ай – облыстық және оған теңестірілген сотта.

8. Италия сот жүйесінің төменгі буынында жеңіл-желпі азаматтық істерді қарайтын, шын мәнінде Ресейдегі ең төменгі сатыдағы (мировой) судьяға ұқсас консилиатор (кеңесші) деп аталатын қызмет қарастырылған. Ал, Коммунада осындай бір консилиатор жұмыс істейді, оны 25 жасқа толған әрі сот қызметін «тәуелсіз» және «лайықты» атқара алатын жергілікті тұрғындар арасынан 3 жылға Магистратураның Жоғары кеңесі тағайындайды. Италияда сонымен бірге, екі кәсіби, алты халық судьялары құрамында ауыр қылмыстарды қарайтын ассиз соты да бар. Ассиздің халық судьялары жалпы кісілік өлшемдерге жауап беретін және кемінде орта білімді, жасы 30 бен 65 аралығындағы Италия азаматы болуы тиіс. Меніңше біздің елде де азаматтық істер қараудағы сот бұйрығы өндірісі, әкімшілік құқықбұзушылықтар мен қылмыстық терісқылқ сияқты жеңіл санаттағы істерді қарауды жаңадан тағайындалған судьяларға тапсырып, күрделі, шиеліністі соттық істерді 3-4 жыл тәжірибе жинақтаған судьяларға беру тәжірибесін енгізу қажет деп ойлаймын [4, 263 бет].

Соңғы жылдары үміткерлермен жұмысты жандандыруға, талапты күшейтуге, оларды судьялық мәртебелі қызметке даярлауға ерекше көңіл бөлінуде. Мұның бәрі орынды. Оны тек бюрократиялық кедергілерді көбейту арқылы емес, жүйені жетілдіру, төменгі буынға көбірек сенім арту арқылы жүзеге асыру орынды болмақ.

ӘДЕБИЕТ

<http://vss.gov.kz/node/153?language=kk>, судьялыққа кандидаттарға арналған жадынама, ҚР Жоғары сот Кеңесінің ресми сайты.

<http://sud.gov.kz/rus/content/predlozheniya-po-sovershenstvovaniyu-kriteriev-otbora-kandidatov-v-sudi-zlotnikov-sergey>, ҚР Жоғарғы сотының ресми сайты.

«Казахстанская правда» газеті, 2016 жыл, 28 желтоқсан, № 250 (28376)

Конституционное право государств Европы: Учебное пособие для студентов юридических ВУЗов и факультетов / Отв.ред. Д.А.Ковачев. – Москва: Волтерс Клувер, 2005. – 263 бет